

Нові знахідки рідкісних і нечисленних видів ссавців Природного заповідника «Медобори» та його околиць

Іван Добривода

Природний заповідник «Медобори» (Гримайлів)
e-mail: dobruvoda.08.06@gmail.com

DOBRYVODA, I. New records of rare and non-abundant mammal species in Medobory Nature Reserve and its vicinities. — The report presents data on 9 rare mammal species that have been recorded in Medobory Nature Reserve and its vicinities for the last seven years. Seven species are listed in the Red Book of Ukraine: the common hamster (*Cricetus cricetus* L.), the northern birch mouse (*Sicista betulina* Pall.), white-toothed (*Crocidura leucodon* Hermann), the wild cat (*Felis silvestris* Schr.), the Eurasian otter (*Lutra lutra* L.), the grey long-eared bat (*Plecotus austriacus* Fischer), and the brown long-eared bat (*Plecotus auritus* L.). The Eurasian beaver (*Castor fiber* L.) and the grey wolf (*Canis lupus* L.) are not included into the Red Book of Ukraine, although they are rare species in the reserve. The northern birch mouse was last recorded in 1994, whereas the wild cat had not been sighted until 2019.

Вступ

У природному заповіднику «Медобори» і його околицях зібрано дані про знахідки 9 рідкісних і регіонально нечисельних тварин, наявність яких підтверджено тут після тривалого часу відсутності їх спостережень та тих, які вперше виявлені на його території. Шість з них занесені до Червоної книги України (Червона 2009).

Такі відомості важливі для уточнення охоронних списків місцевої фауни, оцінки стану присутності рідкісних видів та за потреби — розробки заходів з їх охорони.

Мета роботи — узагальнити дані про знахідки регіонально рідкісних, червонокнижних і мало вивчених ссавців у природному заповіднику Медобори та його найближчих околицях.

Матеріал

Дослідженнями охоплено територію природного заповідника «Медобори» та його найближчих околиць. Інформація базується на результатах власних візуальних досліджень, а також використано дані, отримані від місцевих мешканців, фото та відеоматеріалів з фотопастки та повідомлення працівників лісової охорони.

Відомості зібрані протягом 2012–2020 років. Деякі з них було представлено в окремих публікаціях, на що зроблено відповідні посилання.

Тушки знайдених рідкісних ссавців знаходяться в колекції заповідника, деякі (наприклад вухань бурій та білозубка велика) відправлені у Національний науково-природознавчий музей НАН України. Із знайдених мертвих тварин виготовлено опудала для музею заповідника.

Окремі види тварин, (наприклад бобер річковий) візуально не відмічені, проте нами знайдено чіткі ознаки їх присутності на заповідній території.

Опис знахідок

Наведено відомості про реєстрації 9-ти рідкісних видів ссавців.

Бобер річковий (*Castor fiber* L.) для заповідника рідкісний вид. У 2015 році після повідомлення лісника Краснянського лісництва М. Б. Кочмара про виявлення слідів життєдіяльності *Castor fiber* нами проведено обстеження прибережної смуги правого берега р. Збруч на південно-східній околиці с. Білки Гусятинського району біля ур. Шум та Козина. Виявлені сліди діяльності бобрів на протязі 500 м вздовж правого берега річки, порослого вербою. Відмічено характерні погризи невеликих за товщиною дерев та об'їдання кори з чіткими слідами різців. Характерних для тварин споруд (хатки, греблі) та відбитків ніг на мокрому березі річки не зафіксовано. Повторні обстеження проводилися в наступні роки. У 2016 році спостерігалися свіжі погризи, переважно верб, із слідами різців дорослих та молодих тварин, а в 2017 — явних ознак їх присутності не було. В місці поселення виявлено досить велику яму, яка утворилася на місці обвалу нори. У 2018 році було відмічено свіжі погризи на стовбурі верби, зроблені молодими тваринами, нора не була відновлена, тварин не було. У 2019 році слідів їх життєдіяльності не зафіксовано. Нора засипана і вкрита щільним трав'яним покривом. Сліди і погризи, характерні для бобрів, знову спостерігалися у квітні 2020 року на березі р. Збруч в Краснянському лісництві за 8 км південніше (навпроти курорту «Сатанів»). За період досліджень візуально тварин не виявлено.

Хом'як звичайний (*Cricetus cricetus* L.) — єдиний вид роду *Cricetus* Leske та один з двох видів родини Cricetidae Ficher в Україні. Внесено до переліку видів Червоної книги України. На території заповідника не трапляється, проте є постійним мешканцем агроценозів його околиць. Дослідження чисельності хом'яків проводяться з 2014 року на с/г угіддях, в околицях с. Буцики і смт Гримайлів. У вересні 2014 р. було проведено обстеження ≈ 3 га городів для обліку поселень та виявлено 28 нір (9,3 нори/га). Свіжі нори відмічені, переважно, на посівах кормових буряків (більша частина від всіх облікованих) та на стерні після злакових культур. Старі поселення обліковувалися лише на посівах люцерни. При обстеженні майже 1 га посівів цукрового буряка на фермерських полях нір не виявлено. У 2015 і 2016 рр. на цих же угіддях, кількість жилих нір становила більше 20-ти.

У наступні два роки його чисельність різко скоротилася. У 2017–2018 рр. обліки проведено на 5,44 та 7,27 га с/г наділів відповідно. Виявлено всього по три жилих нори з одним прямовисним ходом у кожній. У 2019 р. обстежено 6,73 га с/г наділів та 3,5 га фермерських полів і зафіксовано 39 жилих нір. Тобто порівняно з попереднім роком чисельність зросла у 10 разів, щільність нір становила 5,65 нори/га. На фермерському полі площею 3 га на посівах озимини нір не виявлено, а на зdiskованій стерні пшениці (0,5 га) знайдено 4 нори — 3 жилих та 1 нежила. На свіжозdiskованому полі ріпаку зафіксовано невладу полювання трьох лелек білих на хом'яка. У 2020 р. обліковано 6,56 га с/г наділів та 5 га фермерських полів, виявлено 21 живу нору. Щільність становила 3,13 нори/га. На зdiskованій стерні пшениці (5 га) жилих нір не знайдено. Часто тварин фіксували візуально (як живих, так і мертвих).

Мишівка лісова (*Sicista betulina* Pall.) — червонокнижний вид, вперше її зафіксовано у 1994 році (Сторожук 2000). У 2017 році, після тривалої перерви, виявлена під час інвентаризаційного відлову живоловками у Городницькому лісництві: 9.11. у кв. 26 (виділ 5), внаслідок триденного експонування живоловок, у лісовому масиві на г. Соколиха виявлено одну особину та 13.11 на лучній ділянці у кв. 41 (виділ 25) цього лісництва на лучній ділянці — дві особини, що підтвердило наявність виду у південній частині заповідника.

Білозубка білочерева (*Crociodura leucodon* Hermann) занесена до Червоної книги України. Вперше виявлена у свіжій грабовій діброві у Краснянському лісництві заповідника у 2010 р. (Ходзінський 2010). Ще одну особину (мертву) знайдено 15.01.2020 р. на тротуарі біля дирекції заповідника.

Вовк (*Canis lupus* L.) є не типовим для заповідника видом, можливі лише трофічні міграції в осінньо-весняний період. Вперше відмічений в околицях заповідника наприкінці 2017 року: одна особина здобута мисливцями в неподалік від с. Полупанівка Підволочиського району (обхід № 2 Скалатського лісництва) та була ідентифікована до виду за характерними особливостями (слідова доріжка, лапа) П. Б. Хосцьким. При цьому при стежкуванні ним виявлено сліди лише однієї особини. У 2019 році вовк спостерігався 25.11 на зарослих вербами та очеретом меліоративних каналах на північно-західній околиці смт Гримайлів мисливствознавцем С. М. Оліярем. За його повідомленням, одна тварина (♂) була на засіяному озиминою полі та при зупинці транспорту спокійно перейшла у зарості очерету. Нами при обстеженні виявлено характерні сліди, залишені при спокійному переході поля (здвоєні), — слід від задньої лапи перекривав слід від передньої. Довжина відбитку — 11–12 см. У 2020 році (15.03) спостерігали сліди вовка на полі ріпаку біля кв. 40 Вікнянського лісництва. При обстеженні через два дні (17.03) виявлено сліди двох особин та характерні для вовків слідові доріжки. Згодом, 24 березня, фотопасткою на поселенні борсуків у кв. 48 (виділ 15) Вікнянського лісництва зафіксовано групу з трьох хижаків, які пізніше були ідентифіковані як вовки.

Рис. 1. Кіт лісовий (*Felis silvestris* Schr.). Фото з фотопастки.

Кіт лісовий (*Felis silvestris* Schr.). Дуже рідкісний вид. Занесений до списків Червоної книги України. На території заповідника та в його околицях досі не траплявся. Вперше тварину зафіксовано 16.07.2019 р. фотопасткою у Вікнянському лісництві. Правильність визначення підтверджено колегами І. В. Загороднюком та М. В. Роженком: «... кіт лісовий, однозначно. Включно з розмірами, статурою, забарвленням і його деталями». Деталі знахідки нещодавно описано в окремому повідомленні (Дребет & Капелюх 2019). Друга реєстрація kota лісового датується 20 травня 2020 року — одну тварину зафіксовано фотопасткою у кв. 8 на дорозі між виділами 6 і 12 Вікнянського лісництва (майстер лісу О. Й. Куций).

Видра річкова (*Lutra lutra* L.). Рідкісний вид. Внесений у Європейський червоний список та Червону книгу України. Вперше у заповіднику зафіксована 22.09.2015 р., при обстеженні обмілілого берега Мартинківського водосховища. У кв. 52 Вікнянського лісництва відмічено дві нори та наявність характерних кормових столів та слідів. Зі слів жителя с. Білка Василя Табачука (26.11), протягом літа у Збручі біля уроч. Шум та Козина було 3 дорослих тварини. 1.02.2016 р. при обстеженні правого берега Мартинківського водосховища у кв. 52 та 53 Вікнянського лісництва (по кризі) відмічено дві нори. 30.04.2019 р. на узбіччі дороги біля ставка с. Личківці жителем с. Самолуски Ю. Фридрихом знайдена одна мертва тварина (♀), збита машиною. Опудало знаходиться в музеї заповідника. Ще дві особини виявлені 21.09 у штучному зарибненому ставку в с. Буцики (повідомлення місцевого жителя З. Ковальчука). Під час п'ятиразових виїздів на Мартинківське водосховище: 29.03, 9.07, 17.07 і 29.11 — активності видри не зафіксовано; 17.01 у кв. 51 вид. 9 на снігу спостерігалися сліди. У 2020 році одну особину виявлено у кв. 50 (виділ 11) Вікнянського лісництва. Сліди і витопане твариною місце зафіксовано на березі р. Збруч у кв. 60 (виділ 3) Краснянського лісництва.

Вухань австрійський (*Plecotus austriacus* Fisker) — звичайний осілий вид, близький до вуханя малого, але він є більш синантропним і теплолюбивим (Тищенко 2003). Внесений до Червоної книги України (2009); у заповіднику трапляється досить рідко.

Рис. 2. Вухань бурий (*Plecotus auritus* L.). Фото Я. І. Капелюха.

25.06.2014 р. при обстеженні лінії синичників у кв. 27 Вікнянського лісництва в гніздівлі виявлено на днюванні одну тварину. Групу з близько 30 ос. виявлено 30.08.2014 р. на годівлі над деревами біля с. Буцики. Тварини активним польотом над кронами піднімали в повітря комах і тут же їх ловили. За екологічними особливостями такий спосіб лову комах властивий вуханям, тому це міг бути один з двох видів, які фіксуються у заповіднику та околицях; найпевніше це більш поширений тут *P. austriacus* (Капелюх 2018).

Вухань бурий (*Plecotus auritus* L.) є типовим дендрофільним осілим видом на території заповідника зі спорадичним поширенням та співдомінуванням у складі населення кажанів деяких підземель (Тищенко 2003), занесений до Червоної книги України. Перші знахідки фіксували 1999 року в костелі с. Личківці (Тищенко 2003). Остання фіксація 3.04.2015 р. — у господарському дворі О. П. Мурської (сmt Гримайлів) виявлено 1 особину, яку спіймав кіт. Після консультацій з І. В. Загороднюком підтверджено правильність її визначення. Тушку відправлено до Національного науково-природознавчого музею АН України (робоча колекція І. Загороднюка).

Підсумки

Інформація про знахідки рідкісних та нетипових для заповідника видів тварин узагальнена в таблиці 1.

Загалом є 25 реєстрацій 9 видів, 6 з яких в Червоній книзі України. Найбільше записів стосується видри річкової і хом'яка звичайного (7 та 8 записів відповідно), найменше — білозубки малої і мишівки лісової (по одному).

З усіх представлених видів, лише бобер річковий не фіксувався візуально. Проте його сліди, погризи і повалені ним дерева свідчать про присутність в заповіднику і в найближчих околицях. Характерних для бобра споруд (хатки, греблі) у р. Збруч не виявлено, оскільки рівень води стабільний і правий берег річки є досить крутим, вони користуються виритими норами.

Таблиця 1. Зведені відомості про знахідки рідкісних та нетипових видів тварин для заповідника «Медобори» та його околиць

Ряд	Вид	Обсяг відомостей (роки)
Muriformes (Rodentia)	хом'як звичайний (<i>Cricetus cricetus</i> L.)	8 записів (2014–2020)
	мишівка лісова (<i>Sicista betulina</i> Pall.)	1 запис (2017)
	бобер річковий (<i>Castor fiber</i> L.)	6 записів (2015, 2016, 2017, 2018, 2020 рр.)
Caniformes (Carnivora)	кіт лісовий (<i>Felis silvestris</i> Schr.)	2 записи (2019, 2020)
	вовк (<i>Canis lupus</i> L.)	4 записи (2017, 2019 2020)
	видра річкова (<i>Lutra lutra</i> L.)	7 записів (2015, 2016, 2019, 2020)
Soriciformes (Insectivora)	білозубка білочерева (<i>Crocidura leucodon</i> Hermann)	1 запис (2020)
Vespertilioniformes Chiroptera)	вухань австрійський (<i>Plecotus austriacus</i> Fisker)	2 записи (2014)
	вухань малий (<i>Plecotus auritus</i> L.)	1 запис (2015)

Кіт лісовий вперше зафіксований 2019 р. фотопасткою майстром лісу О. Й. Куцим, і 2020 р. присутність виду підтверджено ним же.

Щільність хом'яка звичайного на початку досліджень (2014 р.) була досить високою. Надалі, протягом чотирьох років, вона зменшувалася, і лише у 2019 р. знову виросла. В останні роки, окрім фіксації на с/г наділах, нори хом'яка виявлено на фермерських полях, переважно на посівах сої, соняшнику, ріпаку та злакових культур. Також вперше відмічено нори на лучно-степових ділянках товтр поблизу агроценозів.

Спостереження за видрою річковою велися з 2015 року. Визначити її чисельність досить складно, однак стан її популяції в заповіднику та його околицях можна вважати задовільним.

Вовк не є типовим видом для Тернопільщини, але останнім часом їх по-більшало. Тварини частіше відмічалися поза межами заповідника, що підтверджено характерними для них слідами. На заповідній території у 2020 р. фотопасткою зафіксовано три тварини.

Подяки

Автор висловлює подяку І. В. Загороднюку за сприяння в написанні цього повідомлення, важливі поради та допомогу у визначенні kota лісового і вуханя малого, Я. І. Капелюху за надану інформацію та всебічну допомогу в підготовці матеріалу для статті. Подяка З. Ковальчуку, М. Б. Кочмару та О. Й. Куцому, С. М. Оліяру, В. Табачуку за надану інформацію щодо знахідок окремих видів, а також М. В. Роженку, П. Б. Хоцькому, та І. С. Шейгасу за консультації щодо визначення слідів та зображень окремих видів. Дякую також О. П. Мурській та Ю. Фридриху за передані матеріали для поповнення зоологічної колекції заповідника.

Література

- Аналіз... 2015. Аналіз результатів та перспективи наукових досліджень. Чисельність ссавців. *Літопис природи природного заповідника "Медобори"*. Гримайлів, **23** (5): 149–230.
- Аналіз... 2016. Аналіз результатів та перспективи наукових досліджень. Чисельність ссавців. *Літопис природи природного заповідника "Медобори"*. Гримайлів, **24** (5): 145–222.
- Аналіз... 2017. Аналіз результатів та перспективи наукових досліджень. Чисельність ссавців. *Літопис природи природного заповідника "Медобори"*. Гримайлів, **25** (5): 157–246.
- Аналіз... 2018. Аналіз результатів та перспективи наукових досліджень. Чисельність ссавців. *Літопис природи природного заповідника "Медобори"*. Гримайлів, **26** (5): 183–278.
- Аналіз... 2019. Аналіз результатів та перспективи наукових досліджень. Чисельність ссавців. *Літопис природи природного заповідника "Медобори"*. Гримайлів, **27** (5): 174–262.
- Капелюх, Я. 2018. Результати досліджень кажанів у природному заповіднику «Медобори» *Theriologia Ukrainica*, **16**: 95–98.
- Сторожук, С. А. 2000. Теріофауна заповідника «Медобори». *Науковий вісник: Лісівницькі дослідження в Україні (VI Погребняківські читання)*. Збірник науково-технічних праць. Львів, **10.4**: 210–215.
- Тищенко, В. М. 2003. Фауна кажанів (Chiroptera) природного заповідника «Медобори». *Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття*. Збірник наукових праць. Гримайлів, Тернопіль, 519–538.
- Ходзінський, В. П. 2010. Чисельність та видове різноманіття дрібних ссавців у грабовій діброві ПЗ "Медобори". *Природно-заповідний фонд — минуле, сьогодення, майбутнє*. Тернопіль, 779–784.
- Червона... 2009. *Червона книга України. Тваринний світ*. За ред. І. А. Акімова. Глобалконсалтинг, Київ, 1–624.
- Drebet, M., Ya. Kapeliukh. 2019. New data on distribution of the wildcat (*Felis silvestris* Schreber, 1777) in Podillia, Ukraine. *Theriologia Ukrainica*, **18**: 128–132.

Резюме

ДОБРИВОДА, І. Нові знахідки рідкісних і нечисленних видів ссавців Природного заповідника Медобори та його околиць. — Повідомлення містить дані дев'яти рідкісних видів тварин, що траплялися в природному заповіднику «Медобори» і в його околицях за останні 7 років, з яких сім занесені до Червоної книги України — хом'як звичайний (*Cricetus cricetus* L.), мишівка лісова (*Sicista betulina* Pall.), білозубка білочерева (*Crocidura leucodon* Hermann), кіт лісовий (*Felis silvestris* Schr.), видра річкова (*Lutra lutra* L.), вухань австрійський (*Plecotus austriacus* Fischer), вухань малий (*Plecotus auritus* L.). Бобер річковий (*Castor fiber* L.) і вовк (*Canis lupus* L.) до Червоної книги не занесені, але, для заповідника є рідкісними. Востаннє мишівку лісову було зареєстровано у 1994 році, а кіт лісовий до 2019 року не фіксувався взагалі.